

A ballada Kőmfves Kelemenje még asszonya hamvát keveri a mészbe és falazza be a kövek közé.

1906-ban a Városháza alapkövébe „a forgalomban lévő aranypénzek mind-egyikéből egy-egy darabot” helyeznek el.

Aranyra épült a városi székház.

A közművelődési ház

A Főter délnyugati sarkán emelkedik a Kulturpalota. Tömegével, mázas cserepeivel, bronz domborműveivel, szecessziós stílusával uralja a városközpontot.

A palotát, társával, a Városházával egyetemben Lechner-tanítványok tervezték. Amikor Marosvásárhely magisztrátusa palotákat akart építtetni (erre mifelénk, Európa külvárosában a Medicieket utánozva), a legbölcsebben járt el: a legkiválóbb szakemberekhez fordult.

Ami pedig az erre áldozott

anyagi erőfeszítést illeti, az egyáltalán nem volt vidéki gesztus.

Már 1908-ban, rögtön azután, hogy a vásárhelyi Vigadó- és Színházpalota építését elhatározták, a tanácsban napirendre kerül „egy hangversenypalota megépítésének szükségessége”. Telekvásárlásra és építkezésre előirányoznak 600 000 koronát, hangsúlyozva, hogy ezt az összeget nem szabad túlhaladni.

Meghirdetik a tervpályázatot, az építkezési program felsorol egy hangversenytermet, előcsarnokot, két emeletén pedig egy kisebb előadótermet és egy társalgót. Az oldalszárnyakban helyet kellett biztosítani az akkor már megalapított városi zeneiskolának és ideiglenesen (a palota másik részének elkészüléséig) a közkönyvtárnak meg a képtárnak.

A végleges kivitelezési tervre a szerződést a Vásárhelyen már ismert, jónévvű két műépítésszel, Komorral és Jakabbal kötik meg. Az általuk betanított és elfogadott kétemeletes, elegáns formájú palotaterv az építészvilágban és szak-sajtóban elsőrangú fogadtatásra talált.

A többször megismételt versenytárgyalások után, 1910 decemberében a kivitelezéssel a Grünwald Testvérek és Schiffer céget bízzák meg, mert előnyösebb és olcsóbb ajánlatot nyújt be, mint a helyi váradi Árpád vagy a Városházát kivitelező Csizsár Lajos.

Amint arra számítani lehetett, az előirányzott összeg nem fedezi a költséget. Különbféle városi jövedelmekből, pótdókból és máshonnan kiállítanak 400 000 koronát, beolvasztják ide a dr. Gecse Dániel emberbaráti alapítvány 50 000 koronáját, gyűjtenek közadakozásból a hiányzó pénzt bankháztól szerzik meg, kamatra. Mert az egész építkezés másfél millióba került, a berendezés (az orgonával együtt) további félmillióba. A végelszámolás 1913-ban 2 166 933 koronával zárul. Ennyit költött a város a Kultúrpalotára.

Bernády tanácsért, véleményért mindig elsőrangú szakemberekhez fordult, jó érzékkel, szerencsésen válogatta össze munkatársait. Következzék most azoknak a művészembereknek a felsorolása, akik részt vettek a Kultúrpalota megalkotásában:

1. Komor Marcell (1868—1944) műépítész, együtt dolgozik barátjával, és társával, Jakab Dezsővel. Jelentősebb műveik: a bolgár cár nyári palotája, a szabadkai zsinagóga és a városháza, a vásárhelyi városháza, a pozsonyi és a nagyváradai vigadó; terveznek többek között operaházat, 18 emeletes irodaházat, lakóházakat, stb. Szaklapot szerkeszt, beutazza a Távol-Keletet, Hongkongban kap nagyobb megrendelést. Később hazatér, 1944-ben a fasizmus áldozata lesz.

2. Jakab Dezső (1864—1932) építész, Lechner Ödön követője, 1897-től 1918-ig közösen dolgozik Komorral.

3. Körösfői-Kriesch Aladár (1863—1920) festő- és iparművész, Székely Bertalan, Lotz Károly tanítványa. Nagy Sándorral együtt művésztelepet alapítanak, ahol az angol preraffaelita mozgalom hatására a középkori kézművesség technikai eljárásait kísérelték meg fölújítani. Korának egyik legnevesebb freskőfestője. Iparművészeti alkotásai, bútoraik külföldi kiállításokon több nagydíjat nyernek. Fő munkáinak egyike a vásárhelyi Kultúrpalota belső kiképzése, különösen a főhomlokzat és az előcsarnok dekorációi.

4. Thoroczkai-Wigand Ede (1870—1945) építész és iparművész, a széccszió jelentős képviselője. Sokáig együtt dolgozott Steindl Imrével. bútortervei nagy sikert arattak. Marosvásárhelyen is több épületet tervezett (az Iparkamarát például a Városháza szomszédságában, ahol ma az *Igaz Szó*, a *Vatra* és az *Uj Élet* szerkesztősége rendezkedett be). A Kultúrpalota tükörtermének üvegképei közös munkája Nagy Sándorral. Ezek a munkák a korabeli európai modern üvegfestmény-művészet remekei voltak, San Franciscóban aranyérmeket nyertek. Wigand tervezte a kisablakokat, valamint hat nagyablakot (Hajdanában régös régen, A nagyúr kapuja, Sátoros palota stb.) és az épület legtöbb bútorcsoportját is.

5. Nagy Sándor (1868—1950), festő- szobrász- és iparművész. Feleségével közösen szobrásziskolát, valamint gobelin- és szőnyegműhelyt alapítanak. A Kultúrpalota tükörtermében a székely balladák üvegképei őrzik a nevét; Korond, Udvarhely és Csíkszereda környékén gyűjtött motívumok alapján tervezett.

6. Róth Miksa (1865—1944) üvegfestő és üvegmozaik készítő. Kora legrangosabb középületeit dekorálta. Szállít a kontinens különböző országaiba és Amerikába is. Munkái művészi és technikai szempontból egyaránt kimagasló alkotások, megőrizték az üveglablakok anyagszerűségét és középkori hagyományait. A Kultúrpalota üvegfestésének kivitelezője.

7. Sidló Ferenc (1882—1953) neves szobrász. A tízes években legjelentősebb alkotásai, Körösfővel közösen, a Kultúrpalota domborművei és architektonikus plasztikai munkái.

8. Kallos Ede (1866—1950) szobrász, számos emlékművet és épületdíszítő szobrot mintázott. A Kultúrpalota főhomlokzatán, többek között, az ő munkája a két Bolyai-dombormű.

Ha már a neveknél tartunk, megemlítünk még valamit.

Bernády minden részletre gondolt, és mint mondtuk, különösen ügyelt az emberek kiválogatásakor. Alapos és lelkiismeretes utánjárással „hozza össze” —nem kímélve sokszor a saját zsebében! — a Zeneiskola kiváló tanárgárdáját. Metz Albert igazgató mellé László Árpádot, Tonházit, Hajákot, Chovánt, Henszelmanné Erkel Saroltát, Zsizsmant, Simort. Vagy például a város „keze alá tartozó” iskolákba: Szigyártót, Antalffy, Farczády Jolánt és Farczády Eleket, Kabdebó Ernát, Sebessy Laurát, Kégel Margitot, akik közül jónéhányan, míg „sorsuk elrendeződött”, Bernády villájában laknak, vendégként.

Ezeknek a nagy műveltségű embereknek a toborzása és az itt-tartása jelentősen befolyásolta a város szellemi életét.

Az eredeti tervezési programban a város már jelzi, hogy a hangversenyterem középső, teljes falnyílásába „egy orgonát kíván elhelyezni”.

Az orgonát 38 000 koronáért a jägerndorfi világhírű orgonagyárból rendeli meg. A Rieger testvérek gyárát 1873-ban alapították, Marosvásárhelyre az 1800-ik mesterorgonát szállítják.

Az elektromosan táplált, 62 zengőregiszteres orgona még ma is remek hangszernek számít. Az egykor kizárólag hangverseny céljára tervezett kultúrpalotai teremben sokáig mozi üzemelt, az utóbbi húsz évben a színház játszott itt, színpadával beépítette az orgona testét. Az állandó rezgés, nagy hőingadozás és mindenféle más behatás következtében a szakemberek véleménye szerint az orgona sokat károsodott.

De az idén új épületbe költözik a színház. A hetvenes évek várospolitikája korszerű színházpalotát teremtett a városnak. Az egykor csak megálmodott „kőszínházat”. Most tehát „fölmenthetik” végre a nagytermet a zsúfolt program alól, visszaadhatják rendeltetésének: hangversenyterem lesz újra, és előbb-utóbb sor kerül arra is, hogy megjavítsák a Rieger-orgonát.

A III. emelet históriája

Egy pillanatra ugorjunk az időben vissza.

A Kaiser Wilhelm II. tengerjáró hatodik napja halad az Atlanti-óceánon, és másnap este az utasok meglátják az amerikai partot. A 62. számú első osztályú kabin utasa, Bernády György betegen, étvágytalanul, egy kevés tea és pár szelet cvibak után, lefekvés előtt levelet ír. Megcímzi haza a borítékot, a Városházára, Hofbauernek. Az óceánjáró fejlécével díszített, halványzöld, vízjeles papírra legelőbb fölírja a megszólítást:

„Édes Auréli! . . . a hatodik napja kínlódnak, holnapután New Yorkba érkezünk . . . Lehet, hogy később én is szépnak fogom mondani ezt az utat, de ma bizony nagyon kellemetlen. Különösen ma, pünkösöd első napján, amikor óriási ködünk van, s a hajó véstülke úgyszólván állandóan szól . . .”

A nyolcoldalas levél közepén tér a mondanivaló lényegére, ami már odahaza is foglalkoztatta, de csak most, az úton döntött, és erről tudósítja helyettesét, távollétében az ügyek intézőjét:

„. . . A Kulturpalotán gondolkodom. A zeneiskola már beköltözéskor alig fog elférni, ezért az I. emeletet meg kell ott ismételni, és a tervezett II. emeletet harmadikként az előbbiekre tenni. Ez többletköltséget fog okozni, de ez nem akkora baj, mint ha egy év múlva kellene bevallani, hogy bizony kicsiny az épület! . . . Kérlek, légy szíves Fleschnek a figyelmét fölhívni stb. . . . 1911. VI. 4. Gyuri”

Majd az aláírás alatt még ennyi olvasható: „Ui. Ez a levél még velünk jön. New Yorkba, és úgy jön azután vissza.”

(Tehát nem igaz az, hogy meglátva New York buildingjait, találta volna ki az egész harmadik emeletet és táviratozott haza!)

Aznap, amikor a levél Marosvásárhelyre érkezik, este a Transzilvániában éppen bankettet rendeznek. Deák Lajos tanfelügyelő, egy székre fellépve, népes közönség hatalmas ovációja közepette olvassa föl. Lám, a polgármester még az óceánon is szeretett városára gondol.

Mire pár hét múlva, a levél nyomán, megkezdik felülvizsgálni a tervrajzokat, már nem Flesch Adolf a városi főmérnök, hanem az akkor harmincegy éves Radó Sándor építész-mérnök veszi át a műszaki osztály vezetését, városi műszaki tanácsosi rangban (az ő tervei alapján építették ki többek között a Nyugdíjpalotát, a turbinelepet és egy gimnáziumot).

Radó gyors kalkulációja: 120 000 koronával kerül többre a harmadik emelet miatt a munka. Mindenki vakarja a fejét. De a hazatérő Bernády máris cselekszik: 60 000 koronát bepótol a sajátjából, másik 50 000-et pedig „gyűjtés útján” napok alatt bevasal a leggazdagabb polgárokon. (Ismét egy kitérő: Bernády, azt kell hogy mondjam, zseniálisan tudott pénzt szerezni. Polgármesterségének tizenegy éve alatt a város 5 292 869 koronát fizet ki útburkolásra. Fantasztikus összeg ez! Ebből egy kisebb részt a közművek jövedelméből fedeznek,

de 3 201 374 koronát pótdóból térít meg. Nem volt az a tatár kán, aki vérfagyasztó fenyegetéseivel valaha is behajtott volna ekkora sarcot a városon!)

A pénz megvolt, csak Komor Marcellel boldogulnak nehezen. Az építész azt próbálja megmagyarázni, hogy a nagyobb épületet is kinövi egyszer a város, majd csinálnak mást, de ha erre ráhúzzák a harmadik emeletet, és a Városháza fölé növesztik ezt az oldalt, akkor teljesen eltorzítják a tér szerkezetét.

Komor Marcell a Városháza térre mindig úgy tekintett, mint küzdelmes művészetének egyetlen nagy alkotására, építész karrierjének csúcsára. Mint vérbeli, szenvedélyes művész ennek a térnek szerelmese volt. Ez a díztér kísérte két évtizeden keresztül, erről írt haza leveleket a messzi Ázsiából egy sokat csalódott és üldözött ember minden fájdalomával, ezt a díszteret álmodta mániákusan újra meg újra, hogy öregkorában tudomásul vegye: nem fejezheti be soha. Ha másfél évet késik még az első háború, akkor a tér harmadik oldalán ott áll ma a Vigadó vagy a Színház, és lenne Vásárhelynek egy olyan részlete, amely talán sehol sincs másutt. Persze, ez nem egy gótikus vagy barokk tércsoda lett volna, hanem csak egy szerény szecessziós terecske.

De — és ebben rejlik a lényeg — az egyetlen, egy művész kezéből, egységesen megkomponált szecessziós díztér lett volna!

A vármegye kötötte magát, hogy neki kell az a harmadik oldal, székháznak! (A megyeszékházra kiírt versenypályázaton Kós Károly és Wigand terve nyer díjat, de az építkezésre már nem kerül sor.)

Bernády a harmadik emelet dolgában hajthatatlan volt, és a művész mit tehetett egyebet — már folyt az építkezés —, fogcsikorgatva, de elrontotta a teret. De mégis, nem volt még veszve minden, még megcsinálhatta volna, ha elrontva is! Komornak annyira szívügye volt ez, hogy eltűri azt is, hogy nem fizet a város. Mikor felavatják a Kultúrpalotát, hét év munkáiért (27 objektumot tervez ezalatt a városnak, közülük sok nem épült fel) még mindig 57 575 koronával adósok neki. Mert ha a költségvetés valahol szorított, akkor a műépítész honoráriumának folyósítását, halasztották „egy későbbi időpontra”. Komor Marcell nem kérte a pénzt, nem perelt, hogy ne vesszenek össze, várt, hogy dolgozhasson. Csak a Kultúrpalota építése közben ötvenkétszer utazik Vásárhelyre, irodájának rezsiköltségét se térítik meg. Járandóságából húsz és valamennyi ezret kifizet a város a háború alatt sokszori levelezés után, de már devalválódott, híg pénzzel. A többi sose kapta meg.

A tér egységében rejlő varázst Bernády is megértette, átérezte, és rohamot indított a vármegye ellen. De kijárni már nem volt ideje.

1914 júliusában, a kormány befagyaszt minden kifizetést, minden „civil” építkezés leáll.

(A volt városházi irattár egészében, és így Bernády polgármesterségének, továbbá az 1890—1913 közti társadalmi tevékenységének írásbeli dokumentumai ma a Maros Megyei Állami Levéltárban találhatóak).

Forgatom az Építkezési Napló köteteit.

1911. május 4.: „ . . . derült idő . . . személyzet ű főpallér, 5 ács, 5 férfi napszámos . . . Az alapok kitűzése Komor Marcell műépítész úr jelenlétében, a terveknek megfelelően, megkezdetett . . . Barakkok épülnek a felvonulási területen . . . ”

Tudni kell, hogy az alapok kiásásánál derül ki: a talaj süllyed, a tervezett alapozás nem elégséges, menet közben módosítják a rajzokat, 200 munkásnál is többet kell alkalmazni a plusz alapozáshoz, júniusban újra változik a rajz, kell a harmadik emelet, és mindennek ellenére, ugyanannak a kalendáriumi esztendőnek, 1911-nek decemberében már tető alatt a Kultúrpalota. Becserepezve, szép, mázas cseréppel, ragyogó majolikával. A cserepet, burkolólapokat, a magas tűzű porcelánfajanszot a Zsolnay-gyár szállította. Természetesen, a benti munkák még 1912-ben is folytatódtak, és csak 1913. június 24-én fejezik be az épület jegyzőkönyv szerinti átvételét.

Bernády egy ünnepi vacsorán pohárköszöntőt tart, a Közművelődési Házról beszél, és alig végez, hozzálép egy szerkesztő, arra kéri, írná le, amit mondott. A vásárhelyi polgármester másnap átadja a cikket, amely hamarosan meg is jelenik a Magyar Iparművészetben (1913. XVI. évfolyam, 395—398. oldal).

A Bernády-cikk vallomás a Kultúrpalotáról.

Elbeszéli előljáróban, hogy miért lépett közigazgatási pályára, mi vezette, amikor hozzálát Marosvásárhely újjáépítéséhez. Idézzük röviden: a korszerűsítés hitétől „vezérelve ültettem el Maros-Vásárhely ucáin az első fasorokat. Nehéz és küzdelmes volt a kezdet, bántó az érzéketlenség, a rosszindulat . . . de Maros-Vásárhely népe megértett!”

1907 tavaszán születik meg a Kultúrpalota fölépítésének terve, amikor lehetőség nyílik jelentős kormánytámogatásra. „Sokat tanakodtam, akadémuskodtam, laikus létemre sokat kritizáltam, és talán felesleges sokat vitatkoztam . . . Ugyanilyen nehézkes voltam a első berendezés ügyében is, de semmiképpen nem engedtem eredeti elképzeléseimből!”

Bernády részletesen kitér a pénzügyi szakemberekkel, az építészekkel folytatott hosszas tárgyalásaira, és föl sorol mindenkit, akinek köze volt a Kultúrpalotához. Nemcsak a minisztereknek és államtitkároknak mond ez alkalommal köszönetet, hanem ugyanúgy az iparosoknak, munkavezetőknek, építőmestereknek. Itt beszéli el, hogy milyen céllal telepít mozgóképszínházat a nagyterembe — hogy fedezhesse a költségeket —, és hogy mekkora vihart kavart ezzel a törvényhatósági tagok között.

„Ma már készen áll a közművelődés temploma. A Gondviselés különös jóvoltából beteljesedtek álmaim, a mű valóban azzá lett, aminek az első pillanatokban terveztem . . . Az építkezés befejezése után megindult a kritika. Egyesek hangosan zúgolódtak a költségek ellen . . . Hallgatok, nem védekezem a támadások ellen. Céloamat elértem. Megteremtettük Maros-Vásárhelyt a legnemesebb értelemben vett népházat . . . Magam sem hállára, sem dicsőségre nem tartok igényt. Megelégszem a híven végzett munka tudatával, az utánam követ-

kezőket pedig arra kérem, hogy ugyanaz az emberszeretet, ugyanaz a lelkesedés vezesse őket, mint amellyel a Mindenható kegyes volt engem megáldani . . ."

MarosiBarna:Megbolygatottvilág.KriterionKönyvkiadó,Bukarest,1974.5—17.és7—34.oldal.